

Гультай М. М. - суддя
Конституційного Суду України,
доктор юридичних наук

КОРУПЦІЯ - «СТИЛЬ» ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА? (НОТАТКИ НЕБАЙДУЖОГО)

Конституція України як Основний Закон держави проголосила Україну суверенною і незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою, визнавши при цьому, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека - найвищою соціальною цінністю.

Вказані конституційні приписи мали б стати базовими для всього національного правового регулювання і закласти надійну основу для

організації життєдіяльності та розвитку суспільства, утворити підґрунтя для усвідомлення громадянами України своєї надважливої ролі в житті держави та, як наслідок, для гідної оцінки цієї ролі самою державою. Адже держава створюється людьми і для людей. Тому, відповідно до інших конституційних засад, саме народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування, обираючи, зокрема, посадових осіб вищого рівня та наділяючи їх широким колом повноважень. Причому громадяни сподіваються на ефективність цих органів, високу порядність і професіоналізм посадових осіб, очікуючи від них втілення у їхній діяльності реальної волі народу та прийняття лише тих рішень, які ухвалюватимуться в інтересах усього суспільства, для покращення життя кожної людини. Таким чином, громадяни розраховують на створення в державі порядку, який забезпечить вирішення будь-якого життєвого питання виключно відповідно до Конституції та законним шляхом надасть можливість реалізувати передбачені нею права і свободи людини. Натомість ці сподівання нагтовхуються на корупцію - злочинне явище, яке руйнує закони соціальної природи і не дозволяє людині зокрема та державі загалом існувати згідно з конституційними приписами.

Корупція - явище одвічне. Вона існувала з давніх-давен у будь-якому суспільстві, незалежно від ступеня його розвитку чи способу організації влади в ньому. Десь вона проявлялася більше, десь - менше. І хоча повністю подолати корупцію не вдалося нікому, проте, як показує досвід інших країн, зменшити її вплив на життєдіяльність суспільства все ж таки можна.

Загальновідомо, що корупція - явище соціальне. Вона не існує сама по собі, а зумовлена діяльністю самої людини - її вчинками та результатами цих вчинків. Отже, аби принаймні спробувати певною мірою побороти корупцію, слід відшукати ті життєдайні сили, які живлять її, створюють умови для її поширення.

Для України корупція завжди була і залишається бідою. Усупереч сподіванням, що незалежність і самостійність створять умови для громадсько-політичного, соціально-економічного та культурного піднесення України як високорозвиненої демократичної європейської держави, вона, як і раніше, залишається надзвичайно корумпованою державою. За даними Transparency International, індекс сприйняття корупції CPI 2015 України становить 27 балів зі 100 можливих (130 місце зі 168 позицій). Маючи такий показник, Україна посідає одне з чільних місць у світі за рівнем корупції. Такий самий індекс сприйняття корупції мають Камерун, Іран, Непал, Нікарагуа, Парагвай, Коморські острови [1]. Тож говорити про світове сприйняття України як європейської держави важко.

На жаль, слід констатувати, що за останні чверть століття, незалежно від складу уряду або особи президента, боротьба із корупцією в Україні лише формально декларувалася. Ухвалювалися закони, вносилися зміни до численних законодавчих актів, створювалися різноманітні органи для боротьби із корупцією. Однак всі

ці дії влади були не стільки показовими, скільки «показушними». Вони передбачали уявну боротьбу з корупцією і жодних позитивних результатів не давали. Навпаки, корупція проникла у всі сфери життя людей, супроводжуючи їх від народження й до смерті.

Конституція України гарантує, що кожна людина має невід'ємне право на життя. Ще носячи в утробі дитину, жінка замислюється, де і як вона буде народжувати свого малюка. А головне - за скільки? Ні для кого не таємниця, що численні довідки, аналізи, медичні огляди та процедури вимагають мобілізації наявних у сім'ї фінансових ресурсів для того, аби немовля народилося здоровим. Надалі це ускладнюється пошуком пологового будинку, щоб забезпечити гідні умови перебування породіллі, та кваліфікованих лікарів, від яких залежить не лише здоров'я, а й життя майбутньої мами та її дитини. Задля цього батьки готові віддати будь-які кошти. А медичний персонал відповідних медичних закладів не нехтує можливістю їх заробити. Часто від того, чи заплатила породілля лікарю, залежить те, чи матиме її дитина можливість <http://ti-ukraine.org/> реалізувати передбачене конституційними нормами право на життя.

Так само важко реалізувати й право на охорону здоров'я та медичну допомогу. Аби отримати належну медичну допомогу, зберегти або відновити втрачене здоров'я людина вимушена не лише давати хабарі, а й сплачувати так звані «благодійні внески». Проте всупереч поняттю благодійності, вони вимагаються та стягуються «у добровільно- примусовому порядку». Відмова ж від сплати таких внесків лише погіршує ситуацію, оскільки позбавляє людину так необхідного їй лікування. Якщо ж людина й повідомить про такі кримінальні прояви органи, покликані боротися із корупцією, то очікування їхнього реагування та прийняття ефективних і законних заходів впливу може вартувати людині життя.

Наступною проблемою для більшості населення України стає можливість реалізації конституційного права на освіту. Адже, починаючи з оформлення в дитячий дошкільний заклад і закінчуючи вступом до вищого навчального закладу, батьки постійно повинні не безоплатно випрошувати таке право, здавати гроші на нескінченні «потреби» освітніх закладів, доплачувати вихователям, вчителям та викладачам по суті за виконання ними їх безпосередніх професійних обов'язків.

Шкода, але в такому самому порядку людина все життя намагається реалізувати й інші конституційні права: на житло, на соціальний захист, на працю, на підприємницьку діяльність. І надзвичайно прикро, що навіть смерть людини падає на плечі її рідних не лише тягарем невідвратної втрати, але й необхідністю пошуку зв'язків чи неймовірних за розмірами коштів для отримання місця на кладовищі, або сплати не завжди виправданих за цінами ритуальних послуг.

Отримання різноманітних довідок, дозволів, ліцензій, тощо часто супроводжується створенням службовцями різних рівнів таких штучних умов та перепон, за яких громадянам необхідно, всупереч закону,

сплатити певну суму коштів. Фактично у масштабах держави, це мільйонні хабарі, які одними людьми сплачуються, а іншими - відповідними посадовими особами - отримуються. Тобто йдеться про злочини, учинені не однією, а кількома особами спільно. Це свідчить про корупційні прояви як про організовані злочини і вказує на відомі корупційні схеми як на явище, споріднене з організованою злочинністю. Жодна цивілізована демократична країна не захоче мати політичні, економічні чи культурні відносини з державою, наскрізь пронизаною злочинністю.

Причому хабарництво - це лише один із проявів корупції. Адже майже щоденно та на кожному кроці вчиняються службова недбалість, зловживання владою або службовим становищем, тощо. Вони втілюються у соціально-економічну та правову корупцію, дозволяючи окремим посадовим особам або групам осіб ухвалювати рішення, які стимулюють інших до вчинення корупційних дій, що загалом унеможлиблює якісний розвиток суспільства.

Водночас найстрашнішою за своєю суттю та найнебезпечнішою за наслідками є політична корупція. Вона посягає на державну владу і полягає в її узурпації з метою прийняття або недопущення прийняття певних рішень. Ухвалені в умовах політичної корупції владні рішення спрямовані на задоволення приватних (корпоративних) інтересів. Їх підґрунтям є свавілля, яке суперечить не тільки правовим законам, а й усталеним нормам соціального буття. Низькі, меркантильні, особисті інтереси окремих індивідів або їх груп виявляються пріоритетними над інтересами суспільними і приховуються під лозунгами «інтереси держави».

У зародку політична корупція починає проявлятися у процесі формування партій. Свобода об'єднання у політичні партії для здійснення і захисту прав і свобод громадян та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів спотворюється, оскільки використовується виключно для задоволення власних інтересів відповідного партійного лідера (лідерів). Гуртуючи навколо себе таких самих, зацікавлених у задоволенні власних інтересів, осіб, лідер партії створює лише видимість турботи про громадян. Кожен такий партійний лідер прагне домогтися власного визнання та впливу, а через це й збагачення, за будь-яку ціну та будь-якими засобами. Такий індивід не хештує тими протиправними засобами, які, як показує практика, безвідмовно діють і гарантують успіх. Це й не безоплатний підбір членів партії, підкуп виборців, тиск провладних корупціонерів на окремі групи населення з метою отримання бажаних результатів виборів, махінації з результатами виборів тощо. Досягнувши в такий спосіб високого владного рівня - парламенту, лідер та його партія починають активно лобювати саме свої інтереси або інтереси тих осіб чи груп осіб, які брали участь у фінансуванні партії чи певним чином сприяли їй у перемозі на виборах до парламенту. Таке «сприяння» у перемозі на виборах вочевидь здійснюється в незаконний спосіб, а отже, наглядно

свідчить про організованість і злочинність як основні характеристики політичної корупції.

Частина 3 ст. 84 Конституції України імперативно встановлює, що голосування на засіданнях Верховної Ради України здійснюється народним депутатом України особисто. Проте народні обранці без докорів сумління цинічно нехтують цим конституційним приписом, який для кожного з них є аксіоматичною вимогою Основного Закону держави, незважаючи на те, що ведеться відео трансляція пленарних засідань парламенту, а про факти «кнопкодавства» постійно говорять у всіх засобах масової інформації. Таке прийняття законів у неконституційний спосіб доводить відверте ігнорування волі народу та нашою думку, що за цим стоять не просто чийсь інтереси, а незаконні, антисупільні інтереси впливових та багатих осіб.

Отже, як стверджують політичні експерти, отримавши місце в парламенті, лідери та представники політичних партій, а нерідко й самовисуванці, люблять такі меркантильні інтереси олігархів та підприємницьких груп. Не дивно, що й самі вони в переважній більшості, перебуваючи у владі недовгий час, виявляються олігархами, які мають неабиякі статки. Яскравим прикладом цьому стало проведене нещодавно електронне декларування майна високопосадовців, результати якого шокували не тільки населення України, а й світову громадськість. Жоден пересічний громадянин нашої держави, який щодня намагається прожити за копійчану зарплатню чи мізерну пенсію, не йме віри, що мільйонні фінансові активи та величезні за кількістю наявні грошові кошти у різних іноземних валютах можуть бути нажиті законним шляхом. Тим більше, коли йому на протязі усього життя, домагаючись своїх прав та відстоюючи свої законні інтереси, доводиться спрямовувати кошти в кишені чиновників за отримання послуг, які мають надаватися безкоштовно.

Політична корупція виявляється і під час формування коаліції, оскільки базується на домовленостях, що вчиняються попри волю та справжні інтереси народу. Це неодмінно призводить до проблем із формуванням уряду, призначенням міністрів, керівників державних органів, інших управлінців різних рівнів. Обумовлюється це тим, що такі призначення відбуваються знов таки в інтересах партій, окремих осіб або груп осіб, виходячи не з професійних якостей та досвіду людини, а з урахуванням відданості або зважачи на родинні, кумівські, дружні зв'язки та інші корупційні прояви.

Саме політична корупція підриває устої державності, народовладдя. Вона поглиблює кризу в державі, збільшує розрив між багатими та бідними, доводить народ до зuboжіння. Сама держава, головним обов'язком якої є утвердження та забезпечення прав і свобод людини, і яка відповідає перед людиною за свою діяльність, ставить громадян у такі умови, за яких вони змушені сплачувати хабарі. А вже іншим чином вони не зможуть не лише реалізувати свої конституційні права і свободи, а й задовольнити елементарні життєві потреби.

Водночас держава не створює ефективних механізмів, які давали б можливість народу як першоджерелу влади вирішувати питання політичної відповідальності, зокрема представників політичних партій - корупціонерів, які всупереч передвиборним обіцянкам та нехтуючи справедливими очікуваннями виборців, захищають у парламенті лише свої інтереси, - шляхом їх відкликання, або президента - шляхом імпічменту. Але безкарність саме посадовців найвищого рівня і відсутність дієвих механізмів запобігання або подолання політичної корупції у владних структурах лише сприяє її подальшому проникненню в інші сфери суспільних відносин.

Так, позиціонуючи як один із засобів боротьби з корупційними проявами ухвалення Закону України «Про очищення влади», парламент разом з тим убезпечив від застосування відповідних люстраційних процедур, зокрема народних депутатів України. Встановлені цим законом обмеження та заборони на народних обранців не поширюються. Тим самим парламентарі дали зрозуміти суспільству, що самі вони жодної політичної відповідальності за те, що відбувається в державі, не несуть.

Відтак, на жаль, слід констатувати, що незначні зміни, які вносять до окремих законодавчих актів, не призводять до бажаних результатів. Так само малоефективними виявляються й численні новостворені структури, покликані запобігати корупції або боротися з нею. Незважаючи на зменшення населення України, останнім часом кількість державних управлінських структур, посадовців і службовців збільшується. І кожен із них, хто приходиться на посаду, застосовуючи ті самі «старі методи», задовольняє власні інтереси, збільшує свої статки, розставляє на керівні та хлібні місця «своїх» людей, забезпечуючи собі таким чином безхмарне й небідне майбутнє і не замислюючись про громадян, які в очікуванні реальних змін на краще життя, ледь зводять кінці з кінцями.

До того ж, реформи, які відбуваються в державі (зокрема щодо реорганізації органів прокуратури, поліції, державного управління, судової влади), - бездумні, безсистемні. Їх наслідки ніким не прогнозуються, в тому числі з позиції корупціогенності тих законів, які приймаються на реалізацію відповідних реформ. Вочевидь, навіть Комітет Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції, до предметів відання якого віднесено проведення антикорупційної експертизи законопроектів, поданих суб'єктами права законодавчої ініціативи, не виконує належним чином покладеної на нього місії. Закони з високим рівнем корупційних ризиків продовжують ухвалюватися, а народні депутати України, як зазначалося, жодної відповідальності за це не несуть.

В Україні, яка ось уже двадцять п'ять років як проголошена незалежною, одним із факторів, що призводить до зростання корупції, є рудимент радянської (комуністичної) епохи, який виявляється у встановленні всляких дозволів і заборон. Адже тільки в радянській державі, а тепер і в суверенній Україні існує не просто поняття заборони

вчиняти певні дії, а й її різновиди, що втілюються в поняттях «заборонено», «суворо заборонено», «категорично заборонено». Це також є живильною силою для влади та її корупційних проявів, яка сприяє тому, аби корупція проникала в усі сфери життя - економіку, освіту, медицину, підприємництво тощо. Адже чим більше заборон та вище їх рівень, тим більша необхідність або спокуса для одних - подолати ці заборони для задоволення своїх життєвих потреб в будь-який спосіб, а для інших - сприяти подоланню цих заборон за відповідну незаконну винагороду.

Проте, забороняючи іншим, парламентарі багато чого дозволяють собі. Яскравим прикладом небажання почати зміни з себе є те, що народні обранці не поспішають зняти з себе недоторканність. І це незважаючи на вісім висновків Конституційного Суду України, який визнав конституційно допустимим скасування або обмеження недоторканності народних депутатів України (висновки від 27 червня 2000 року № 1-в/2000, від 11 липня 2000 року № 2-в/2000, від 5 грудня 2000 року № 3-в/2000, від 10 вересня 2008 року № 2-в/2008, від 1 квітня 2010 року № 1 -в/2010, від 10 липня 2012 року № 1 -в/2012, від 27 серпня 2012 року № 2-в/2012, від 16 червня 2015 року № 1 -в/2015). Цей приклад наочно показує реакцію парламентарів на будь-яку законодавчу ініціативу, наслідком якої може стати позбавлення їх можливостей безкарно задовольняти власні інтереси, прикриваючись волею народу.

На жаль, пересічні громадяни, попри те, що представники різних влад за часи незалежності України, десятиліттями їх обдурювали, маніпулювали ними, змушені споживати інформацію, яку надають їм засоби масової інформації. Однак ті факти вияву різновеликих за своїми розмірами проявів корупції, які чи не щоденно анонсують населенню та про які говорять на кожному розі (гучні затримання, арешти, допити, конфіскації), не є ефективною боротьбою з корупцією, а головне, з її реальними причинами та їх викоріненням. Пропонована громадянам інформація лише створює видимість реагування влади на корупційні прояви, хоча насправді вони не мають нічого спільного з боротьбою з корупцією як явищем та її глибинними причинами, оскільки ніхто із високопосадовців, завдяки своєму імунітету або покровительству чи корпоративному захисту, реальної відповідальності не несе.

Така безкарність і безвідповідальність посадових осіб найвищого рівня, ігнорування ними законних прав та інтересів громадян, правовий нігілізм суспільства, невиконання судових рішень, нав'язування ідеї, що всі біди в державі лише від суддів, а відтак - формування у населення негативного ставлення до судової системи породжують зневіру громадян у можливості відстояти свої права в законний спосіб, тобто реалізувати надане Конституцією України право на судовий захист прав і свобод людини і громадянина.

Підтвердженням наведеному є результати опитування, проведеного Transparency International Україна. Згідно з ними, проблема корупції залишається однією з найактуальніших проблем нашої

держави. Це засвідчили 56 % респондентів. На питання, чи знизився рівень корупції за останні чотири роки, 72 % українців відповіли заперечно. Спроби Уряду змінити цю ситуацію 86 % опитаних оцінюють негативно. Причому 49 % українців вважають, що заможні люди впливають на Уряд у власних інтересах, а 67 % впевнені в необхідності заборонити компаніям фінансувати політичні партії та кандидатів.

Найкорумпованішими українці назвали: державних службовців (65 %), парламент (64 %), працівників податкової сфери (62 %), суддів (61 %), президента та прем'єр-міністра (60 %), представників місцевих органів влади (55 %), поліцію (54 %), керівників бізнесу (46 %), релігійних лідерів (32 %).

38 % громадян України протягом останнього року давали хабар під час взаємодії з органами влади. Найчастіше українці платили хабар задля отримання послуг у таких установах, як початкові та середні навчальні заклади (38 %), медичні установи (33 %), під час взаємодії з дорожньою поліцією (33 %), у системі професійної освіти (31 %), оформлюючи виплати з безробіття (9 %), оформлюючи соціальні пільги (6 %) [2].

Наведені дані доводять, що хабарі вимагають саме в тих органах, установах чи закладах, де послуги мають надаватися безкоштовно, або пропонуються самими громадянами задля уникнення інших, більш обтяжливих і, можливо, більш витратних дій. Не виключається також, що дехто завдяки хабару отримував ті послуги, на які не мав законних прав.

На жаль, багатьма це вже сприймається як норма. І винні в цьому не стільки пересічні громадяни, які змушені поблажливо ставитися до корупційних проявів, що як ракові метастази проникли у всі сфери життя суспільства, а передусім держава в особі її високопосадовців - парламентарів, урядовців та інших представників влади. Поки вони не мінімізують глибинні першопричини та ризики корупції на державному рівні, не почнуть зміни з себе, зокрема, не змінять виборчу систему та діяльність вищого законодавчого органу, підходи до формування найвищих державних органів, поки не запровадять дієві механізми запобігання корупційним проявам серед високопосадовців і не встановлять їх реальну відповідальність та не забезпечать незворотність такої відповідальності, до тих пір будь-які інші методи боротьби з корупцією будуть марними.

Наостанок хочеться нагадати, що в преамбулі до Конституції України, Верховна Рада України стверджувала, що приймає цей Основний Закон України «...дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, ...усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та прийдешніми поколіннями».

З огляду на це, якщо на найвищому державному рівні не буде усвідомлення «крайньої» необхідності негайного започаткування наведених, які не є вичерпними, та інших змін такого «стилю» життя суспільства, то корупція як одне з найнебезпечніших та руйнівних явищ

сьогодення, на наше переконання, може стати однією з причин того, що за даними ООН до кінця нинішнього століття населення України може зменшитися на 41,1 % [3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Візуалізація даних індексу - 2015 [Електронний ресурс] : Transparency International Ukraine. - Режим доступу: http://ti-ukraine.org/CPI-2015/visual_data_CPI-2015_. - Назва з екрана.
2. Кожен третій українець готовий відмовитися платити хабар [Електронний ресурс] : Transparency International Ukraine. Джерело доступу: <http://ti-ukraine.org/news/oficial/6475.html>. - Назва з екрана.
3. World Population Prospects: The 2015 Revision // Фокус. - 2016. - № 44 (502).